

๕. ปัญญาเห็นธรรม

The Wisdom of Absolute Truths

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ผู้ที่เกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ในพระพุทธศาสนานี้ได้ ย่อมหมายถึง “ผู้เฝ้าด้วยธรรมแห่งธรรมปิติ” คือเป็นผู้ที่มี “แสงสว่างแห่งปัญญา” เป็นผู้มีฐานะที่จะบรรลุถึง “โลกุตตรธรรม” ได้ อันเป็นธรรมที่อยู่เหนือวิสัยโลก ที่อยู่ในสภาวะที่ปราศจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์ที่ยั่งยืนตลอดไป คือ “พระนิพพาน” พระพุทธองค์ทรงเป็นเลิศด้านปัญญาในธรรมทางโลกอย่างดีเยี่ยม คือ มีความสมบูรณ์พร้อมใน “จินตามยปัญญา” กับ “สุตมยปัญญา” เมื่อเกิดปัญญาเห็นแจ้งในเหตุแห่งทุกข์ที่มีสมุฏฐานมาจาก “ที่สุด ๒ อย่าง” อันเป็นปฏิบัติต่อแนวทางใน “มัชฌิมาปฏิทา” ได้แก่ (๑) “กามสุขัลลิกานุโยค” คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และ (๒) “อัตตกิลมถานุโยค” คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน พระองค์จึงละ “กามราคะ” กับ “ทุกรกิริยา” อันเป็นรากเหง้าแห่งอกุศล ความไม่เจริญ ความเสื่อมแห่งปัญญา ซึ่งเป็นเรื่อง “มิจฉาทิฏฐิ” แต่ทรงเลือกแนวทางปฏิบัติอันยิ่งที่จะนำทางให้หลุดพ้นจากความคิดทั้ง ๒ ดังกล่าวนี้ นั่นคือ “การต่อยอดองค์ความรู้” ซึ่งหมายถึง ความฉลาด ความถึงพร้อม ที่เห็น (๑) สภาวะแห่งความเจริญ (๒) สภาวะแห่งความเสื่อม (๓) รู้แนวทางในอุบายในการแก้ปัญหา นั่นคือ “ปฏิภาณไหวพริบ” ที่ประกอบด้วย (๑) ความคิดริเริ่ม (๒) ความคิดสร้างสรรค์ และ (๓) ความคิดดัดแปลงประยุกต์ พระต่อยอดใน “ฉานสมาบัติ” ที่เป็น “รูปฉาน ๔” กับ “อรูปฉาน ๔” [สมาบัติ ๘] เพื่อนำจิตที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งหลายที่หมายถึง “นิรรม” แล้วได้นำ “สมาธิ” ดังกล่าวนั้น ไปใช้ในวิปัสสนา คือ “สมาธิในวิปัสสนา” จนถึง “มรรคสมาธิ” [มคคญาณ ๔] และ “ผลสมาธิ” [ผลญาณ ๔] เพราะฉะนั้น “ปัญญาเห็นธรรม” เริ่มเกิดขึ้นใน “ฉานสมาธิ-จิตตสมาธิ” ใน “รูปฉาน ๔” เป็นหลัก และต่อยอดเป็นทางการใน “วิปัสสนา” คือ “โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖” คือ บรรดาเหล่า “ญาณในวิปัสสนา” ทั้งหมดนั้น ที่เรียกว่า “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” คือ “ญาณทัสสนยถาภูตญาณ” แห่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่อย่างไรก็ตาม “ปัญญาเห็นธรรม” เริ่มต้นเลขนั้น คือ หลังจากเห็น “สภาพแห่งทุกข์ในขั้น ๕” ที่เกิดจาก “อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์” [นามรูปปริจเฉทญาณ] แล้วพิจารณาเห็น “เหตุแห่งทุกข์” ในปฏิจจสมุปบาท ๑๒ [ปัจจยปริคคญาณ] และยังเห็น “นามรูปโดยไตรลักษณ์” จึงเห็น “ความเกิดดับเสื่อมไปในสังขตธรรม” [สังขารทั้งหลาย-ธรรมทั้งหลาย] นั่นๆ คือ การเห็น “อนัตตตา” หมายถึง “ความว่างแห่งสูญญตา” ที่จะสงบระงับ “ความยึดมั่นถือมั่นในตน” [อตตาทินิเวส-อุปาทานขั้น ๕] จึงได้ข้อสรุปแห่ง “ธรรมนิยาม ๓” ที่ว่า (๑) สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง (๒) สังขารทั้งปวง คงทนอยู่มิได้ [เป็นทุกข์] และ (๓) ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน นั่นคือ “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหลายล้วนดับไปเป็นธรรมดา” ดังประกาศนี้.

บทความที่ ๕ ประจำปี ๒๕๕๘ – ปัญญาเห็นธรรม

ธรรมชาติของมนุษย์นั้น มักมีนิสัยสงสัยในสิ่งแวดล้อมรอบข้างตน ที่เรียกว่า “ปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ” ซึ่งหมายถึง “**สิ่งลึกลับเหนืออำนาจธรรมชาติ**” [Supernatural Phenomenon] ความไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลได้ ทำให้เกิดความเห็นผิด สำคัญตนเองเป็นใหญ่ที่ถือผิด คือ “**อวิชชา**” ความไม่รู้จริงด้วยเหตุผลใน “**โยนิโสมนสิการ**” [พิจารณาสภาพธรรมด้วยปฏิจางสมุปปาต ๑๒ หรือปัจฉัย ๒๔] ได้แก่ (๑) **ไม่รู้จริงในอริยสัจจ์ ๔** (๒) **ไม่รู้ในกาลทั้ง ๓** และ (๓) **ไม่รู้ในปฏิจางสมุปปาต ๑๒** คำว่า “**อวิชชา**” หมายถึง ความไม่รู้จริง ความไม่รู้แจ้ง ความหลง นั่นคือ “**อนุสัยกิเลส**” หมายถึง กิเลสอย่างละเอียดที่ต้องกำจัดระงับด้วยอริยปัญญา นั่นคือ “**ญาณในวิปัสสนา**” [มรรคสมาธิ-มกคญาณ] ฉะนั้น “**อวิชชา**” จึงแสดงนัยความหมาย ดังต่อไปนี้ (๑) “**อสาธะ**” คือ สภาวะหรือกิเลสอันหมักดองสันดาน สิ่งที่มีมมพินิจิต กิเลสที่ไหลซึมชานไปข้อมใจเมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ = “**อวิชชาสาธะ**” (๒) “**อนุสัย**” คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน = “**อวิชชาอนุสัย**” (๓) “**โอมะ**” คือ กิเลสคัจฉาน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศ = “**อวิชชาโอมะ**” (๔) “**โยคะ**” คือ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพหรือผูกกรรมไว้กับวิบาก = “**อวิชชาโยคะ**” และ (๕) “**สังโยชน์**” คือ กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มีดสัตว์ไว้กับ “**วิภูฏุกซ์-วิภูฏุกซ์**” [วงจรกิเลส-วงจรกรรม-วงจรวิบาก] หรือผูกกรรมไว้กับผล = “**อวิชชาสังโยชน์**” เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงใช้ “**เหตุผล**” ในการแสวงหา “**ความรู้-ความจริง-ปรมัตถ์สัจจะ**” ด้วย “**ปัญญาสามัญญ-ปัญญาญาณ**” ที่เรียกว่า “**ปัญญา ๓**” หมายถึง “**ความรู้รอบรู้-รู้ทั่ว-เข้าใจ-รู้ซึ่ง-สัมปชัญญะ**” ได้แก่

- (๑) “**จินตามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาสืบแต่ “**โยนิโสมนสิการ**” ที่ตั้งขึ้นในตนเอง หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยกคายมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจฉัย [ปฏิจางสมุปปาต ๑๒]
- (๒) “**สุตมยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญญาสืบแต่ “**ปรโตโมสะ**” หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียนหาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับ “**สัทธรรม**” จากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร
- (๓) “**ภาวนามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้น แล้วหมั่นมนสิการในประคาสภาธรรม นั่นคือ “**การเจริญภาวนา**” ที่ประกอบด้วย (๑) “**สมถภาวนา**” [รูปฌาน ๔-อรุฌาน ๔] กับ (๒) “**วิปัสสนาภาวนา**” [โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖] ซึ่งประกอบด้วย “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” ได้แก่ **ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-อินทริย์ ๒๒-ปฏิจางสมุปปาต ๑๒-ปฏิจางสมุปปินนธรรมทั้งหลาย-อริยสัจจ์ ๔** รวมทั้ง **ไตรลักษณ์** และองค์ธรรมเครื่องสนับสนุนความตรัสรู้และอริยมรรค คือ (๓) “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**”

ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมัมปชาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรค
มีองค์ ๘

ปัญญาที่สำคัญสำหรับการปฏิบัติธรรมในการเจริญภาวนา คือ “ภาวนามยปัญญา-ปัญญาภาวนา” ที่
สัมปยุตต์ด้วย (๑) “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” หมายถึง ธรรมเครื่องแก้กมลความตรัสรู้และอริยมรรค [อริย
อภิญ्ञจกิมรรค-อริยสัจจ์ ๔] ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมัมปชาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-
โพชฌงค์ ๗-มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับ “สมถภาวนา” ได้แก่ ฌานสมาบัติ คือ “รูปฌาน ๔”
กับ “อรุปรฌาน ๔” ที่เรียกว่า “สมาบัติ ๘” ที่เป็นสมุฏฐานแห่งการเกิด “จิตตสมาธิ” ซึ่งเป็น “ฝ่ายอำนาจแห่ง
สมาธิ” หรือ “เอกัคคตาแห่งจิต” ที่ประกอบด้วย “ฌานูปেকขา-อุเบกขา” ที่เรียกว่า “จตุตถฌานจิต” [จิต
ประภัสสร] ซึ่งมีบาทฐานพัฒนามาจากความมั่นใจ ความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าในข้อประพฤติปฏิบัติธรรม
ปราศจากข้อสงสัยเลสงสัยในธรรม คือ “ธรรมสมาธิ ๕” ได้แก่ “ปราโมทย์-ปีติ-ปีติสัทธา-สุข-สมาธิ” และ (๒)
“วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” หมายถึง ธรรมที่เป็นภูมิของปัญญา ธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือธรรม
ทั้งหลายอันเป็นพื้นฐานที่จะมองดูรู้เข้าใจ ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามเป็นจริง ได้แก่ ชั้น ๕-อายตนะ ๑๒-
อินทรีย์ ๒๒-ปฏิจาสมุปบาท ๑๒-ปฏิจาสมุปบันนธรรมทั้งหลาย-อริยสัจจ์ ๔ รวมทั้ง ไตรลักษณ์ ซึ่งจะ
เกี่ยวข้องโดยตรงกับ “วิปัสสนาภาวนา” ได้แก่ “โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖” กับ “วิปัสสนาญาณ ๘” รวมทั้ง
บรรดาเหล่า “อริยมรรค” ทั้งหมดด้วย ซึ่งเป็น “ฝ่ายอำนาจแห่งปัญญา” หรือ “ปัญญาญาณ” [ภาวนามย
ปัญญา] เพราะฉะนั้น “การเกิดปัญญาเห็นธรรม” จะเกิดขึ้นในขั้นตอนของวิปัสสนากัมมัฏฐาน หลังจากเกิด
“จิตตสมาธิในจตุตถฌาน” แล้ว “สมาธิ” นั้น กลายเป็น “สมาธิในวิปัสสนา” [“อาตาปี-สัมปชาน-สติมา”
คือ มีความเพียรชอบ อันเนื่องด้วย “นันทะ-วิริยะ-จิตตะ-ชาคริยานุโยค คือ สมาธิขั้น ๕” -มีสัมปชัญญะแก่
กล้า อันเนื่องด้วยอุเบกขา-มีสติคมชัด อันบริสุทธ์ด้วยสมาธิ] ต่อไป กล่าวโดยย่อ “รูปฌาน ๔” ที่
ประกอบด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” ในข้อ “อริยจิตตสิกขา” ได้แก่ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ”

ฉะนั้น “การเกิดปัญญาเห็นธรรม” จะเกิดขึ้นในขั้นตอนของวิปัสสนากัมมัฏฐาน หมายถึง ธรรมที่เกิดขึ้น
ในขณะการมโนการสภาวะธรรมใน “ภูมิแห่งปัจเจกปริกคญาณ” คือ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป
คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตาม
แนวปฏิจาสมุปบาท ก็ดี ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ดี ตามแนววัฏฏะ ๓ ก็ดี เป็นต้น ซึ่งทำให้รู้แจ้งเห็นจริงใน
“ปรมัตถสัจจะ” ที่เป็น “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” เฉพาะในส่วนที่เป็น “ปฏิจาสมุปบาท ๑๒” ได้แก่ (๑)
อนุโลมปฏิจาสมุปบาท และ (๒) ปฏิโลมปฏิจาสมุปบาท กับ ปฏิจาสมุปบันนธรรม ทั้งหมด ได้แก่ (๑)
อัทธา ๓-กาล ๓ (๔) สังขเป ๔-สังคหะ ๔ (๕) สนธิ ๓ (๖) วัฏฏะ ๓ (๗) อาการ ๒๐ (๘) มูล ๒ และ (๙)
กฎแห่งกรรม ในบรรดาสัมปยุตตธรรมเหล่านี้ทั้งหมด ทำให้เกิดปัญญาความรู้ที่หาข้อสรุปพื้นฐานทั่วไปว่า
“สิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหลายย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา” ที่เรียกว่า

“ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ” หมายถึงความรู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมมีความดับเป็นธรรมดา หรือ “**ธรรมจักขุ**” โดยทั่วไป เช่น ที่เกิดแก่ท่าน โภคทัณฺฑะ เมื่อสดับ “**ธรรมจักขุ**” ได้แก่ “**โสดาปัตติมรรค**” หรือ “**โสดาปัตติมคฺคญาณ**” คือ ญาณที่ทำให้เป็น “**โสดาบัน**”

ดังนั้น องค์ความรู้อะไรที่เป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิด “**ปัญญาเห็นธรรม**” ได้ คือ ปัญญารู้เห็นความจริงว่า “**สิ่งใดก็ตามมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา**” เพราะกระบวนการคิดขั้นสูงในวิปัสสนาภูมิดังกล่าวนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นกับบุคคลใดได้ง่ายๆ ไม่ใช่เรื่องসাধারণทั่วไปแก่ปุถุชน ซึ่งเป็นเรื่องของอริยบุคคล นั่นคือ การพิจารณาไตรตรองธรรมชาติในธรรมทั้งหลายที่มีลักษณะเฉพาะและลักษณะทั่วไป ใน ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

(๑) “**อวิชา**” เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากความยึดมั่นในอุปาทานชั้น [ชั้น ๕] คือ “**ปฏิจสุมุปบาท ๑๒**” โดยพิจารณาในเกณฑ์ของ “**กาล ๓**” ได้แก่

๑) อดีต = อวิชา สังขาร

๒) ปัจจุบัน = วิญญาณ นามรูป สฬายณะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ

๓) อนาคต = ชาติ ชรา มรณะ [พร้อมด้วย โสกะ-ความโศก ปริเทวะ-ความคร่ำครวญ ทุกข์-ทุกข์กาย โทมนัส-ทุกข์ใจ อุปายาส-ความคับแค้นใจ]

(๒) “**อนิจจตา**” คือ สภาวะไม่เที่ยง ประกอบด้วย (๑) “**ทุกข์ตา**” คือ สภาพแห่งทุกข์ และ (๔) “**อนัตตตา**” คือ ความไม่ใช่ตัวตน คือ การกำหนดรู้เห็น “**นามรูปโดยไตรลักษณ์**” นั่นคือ รู้จริงเห็นแจ้งใน “**สามัญญลักษณะแห่งชั้น ๕**”

เพราะฉะนั้น การเห็นทั้ง “**ปฏิจสุมุปบาท ๑๒**” กับ “**ไตรลักษณ์**” เป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิด “**ปัญญาญาณ**” [วิชา-ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ] ในการพิจารณาธรรมทั้งหลาย จึงหาข้อสรุปในธรรมแห่งสรรพสิ่งทั้งหลาย คือ “**ธรรมนิยาม ๓**” ดังนี้

“**ธรรมนิยาม ๓**” หมายถึง กำหนดแน่นอนอนแห่งธรรมดา กฎธรรมชาติ ความจริงที่มีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมาแสดงชี้แจงอธิบายให้คนทั้งหลายได้รู้ตาม ได้แก่

(๑) สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา —สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง

(๒) สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขา —สังขารทั้งปวง คงทนอยู่มิได้ [เป็นทุกข์]

(๓) สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา —ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน

อย่างไรก็ตาม “การเกิดปัญญาเห็นธรรม” นั้น อยู่ในขั้นตอนการพิจารณาภาวธรรมใน “โศภสญาณ-ญาณ ๑๖” ซึ่งมีขั้นตอนที่ชัดเจนอย่างมีระบบระเบียบ ที่บุคคลใดถือปฏิบัติตาม ย่อมสามารถบรรลุผลได้เช่นกันทุกคน ยกเว้น ไม่ประพฤติปฏิบัติจริง การเห็นปัญญาความรู้แจ้งนั้น มีหลายช่องทางเลือก ขึ้นอยู่กับจริต ความคล่องตัว หรือ ความเคยชิน [อุปนิสัย] ของแต่ละคน อย่างเช่น การเจริญอนุปัสสนาในจุดสติปัฏฐาน ที่แยกเป็นการมนสิการในกรรมฐานอยู่เนืองๆ คือ ระลึกรำพึงไตร่ตรองให้เห็นธรรมตามสภาพความเป็นจริง เพื่อสร้าง “สติ” ให้คมชัด ไม่เกิดความประมาท คือ “สติสังวร-อินทริยสังวร” ได้แก่ (๑) กายอนุปัสสนาสติปัฏฐาน (๒) เวทนาอนุปัสสนาสติปัฏฐาน (๓) จิตตอนุปัสสนาสติปัฏฐาน และ (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เมื่อปฏิบัติให้มากในฐานสติใดฐานสติหนึ่ง หรือทั้งหมดในคราวเดียวกัน จนเกิดความเชี่ยวชาญ คล่องแคล่วดีแล้ว การเพ่งรูปรูปร่าง [องค์ความรู้ = กาย-เวทนา-จิต-ธรรม] ให้เกิด “จิตตสมาธิ” ในสิ่งนั้น [อารมณ์แห่งกรรมฐาน = สิ่งทีระลึกของสติ สิ่งทีเรียนรู้ของสัมปชัญญะ] ย่อมสามารถต่อ ยอดเข้าไปใน “สมถภาวนา-สมถกรรมฐาน” และ “วิปัสสนาภาวนา-วิปัสสนากัมมัฏฐาน” ได้ จนสามารถบรรลุถึงความตรัสรู้ในอริยมรรคได้เช่นเดียวกัน เพราะจุดเริ่มต้นที่ดีที่สุดในการปฏิบัติธรรม คือ “ความสงบสงัดของจิตใจ” [ธรรมสมาธิ ๕ = ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธา-สุข-สมาธิ] นั่นคือ “วิเวก ๑” ดังนี้

“วิเวก ๑” หมายถึง ความสงัด ความปลีกออก ได้แก่

- (๑) “กายวิเวก” —ความสงัดกาย ได้แก่ อยู่ในที่สงัดที่ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียวก็ดี
- (๒) “จิตตวิเวก” —ความสงัดใจ ได้แก่ ทำจิตใจให้สงบผ่อนคลาย สงัดจากนิวรณ์ สังโยชน์ และอนุสัย เป็นต้น หมายถึงจิตแห่งท่านผู้บรรลุมาน และ อริยมรรค อริยผล
- (๓) “อุปธิวิเวก” —ความสงัดอุปธิ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสที่ดีขั้นก็ดี อภิสังขารที่ดี ที่เรียกว่า “อุปธิ” [กิเลส] หมายถึงเอา “พระนิพพาน”

เมื่อเกิดความสงัดและความปลีกออก “โลก” คือ กาย-จิต-ความนึกคิดที่เจือปนด้วยกิเลสตัณหา [ขั้น ๕] ย่อมเสวยผลานิสงส์แห่งการปฏิบัติอันยิ่งยวดนั้นด้วยสัมมาปฏิบัติที่เรียกว่า “ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา” คือ “ทำได้ยากและรู้ได้ช้า” ซึ่งเป็นธรรมชาติในการเจริญอริยธรรมในพระพุทธศาสนา จึงต้องอาศัยคุณธรรมใน “อธิจิตตสิกขา” เป็นแนวทางปฏิบัติ ที่จะเป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือ “ความหลุดพ้น” [นิโรธะ] หรือ “ความสิ้นอาสวะ” [สัมโพธะ = ความตรัสรู้] ซึ่งกำหนดโดย “ปัญญาเห็นธรรม” ในแต่ละขั้น ที่เรียกว่า “วิเวก ๕” ดังนี้

“วิเวก ๕” หมายถึง ความสังัด ความปลีกออก เพื่อบรรลุถึงภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่

- (๑) “วิกข์มณวิเวก” — ด้วยด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญมาน ถึงปฐมมาน ย่อมข่ม “นิวรณ” [นิวรณปลีกเลศทั้งหลายที่ “สหระค-เกิดร่วม-เจือปน-สัมปยุตต์” ด้วย กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิทระ-อุทธัจจกุกกจะ-วิจิจจนา-อวิชา-อรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง] ไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ใน “มาน” นั้น “วิเวก” ในข้อนี้ เกิดขึ้นในฝ่ายสมณะ จัดเป็น “อรัมมณูปนิชฌมาน” คือ การเพ่งอารมณ์ในรูปาจร ได้แก่ สมบัติ ๘ = รูปมาน ๔ กับ อรูปมาน ๔
- (๒) “ตทังควิเวก” — ด้วยด้วยของคั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับ “สักกายทิฏฐิ” [ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น = สัสสตทิฏฐิ-ภวทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นเที่ยง ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป] ด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ [“นามรูปปริจเฉทญาณ” คือ ญาณกำหนดจำแนกรู้ “นาม” และ “รูป” คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม -“บุพเพนิวาสานุสสติญาณ” คือ ญาณเป็นเหตุระลึก “ขันธ” ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ หรือระลึกชาติได้ นอกจากนี้ อาจรวมถึง ญาณในวิปัสสนา ข้อ ๑-๑๒ ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ ที่เป็นปัญญาญาณสนับสนุนก่อนถึง “มัคคญาณ”] เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้นๆ ในข้อนี้เป็นต้นไป เกิดขึ้นในฝ่ายวิปัสสนา จัดเป็น “ลักขณูปนิชฌมาน” คือ การเพ่งลักษณะในข้อความหลุดพ้น โดยไตรลักษณ์ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และ ผล
- (๓) “สมุจเจทวิเวก” — ด้วยด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วย “โลกุตตรมรรค” ในขณะแห่งมรรคนั้น ชื่อ “สมุจเจทวิเวก” หมายถึง การบรรลุถึง “มัคคญาณ-มรรค ๔” คือ ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด ได้แก่ (๑) “โสดาปัตติมรรค” — มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ-วิจิจจนา-สีลพตปราคาส (๒) “สกทาคามีมรรค” — มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้นสักกายทิฏฐิ-วิจิจจนา-สีลพตปราคาส กับทำ รากะ-โทสะ-โมหะ ให้เบาบางลง (๓) “อนาคามีมรรค” — มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ-วิจิจจนา-สีลพตปราคาส-กามรากะ-ปฏิฆะ (๔) “อรหัตตมรรค” — มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ-วิจิจจนา-สีลพตปราคาส-กามรากะ-ปฏิฆะ-รูปรากะ-อรูปรากะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชา
- (๔) “ปฏิบัติสัททวิเวก” — ด้วยด้วยสงบระงับ คือ อาศัย “โลกุตตรมรรค” ดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุ “โลกุตตรผล” [สัมมาญาณ] กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้นชื่อ “ปฏิบัติสัททวิเวก” หมายถึง “ผลญาณ-ผล ๔” คือ ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ธรรมารมณ์อันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไป ด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ได้แก่ (๑) “โสดาปัตติผล” — ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระ

นิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย (๒) “สกทาคามีผล” —ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย (๓)
“อนาคามีผล” —ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย (๔) “อรหัตผล” [สอุปาทิเสสนิพพาน–นิพพาน
ยังมีอุปาทิเหลือ = **สัมมาญาณ** คือ **สอุปาทิเสสบุคคล** = พระเสขะ] —ผลคือความเป็นพระ
อรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

(๕) “นิสสรณวิเวก” —ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว
ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวะนั้นชื่อ “นิสสรณวิเวก” ได้แก่ “**อมต
ธาตุ**” คือ “**นิพพาน**” ซึ่งหมายถึง “**อรหัตผลวิมุตติ**” [อนุปาทิเสสนิพพาน–นิพพานไม่มีอุปาทิ
เหลือ คือ **อนุปาทิเสสบุคคล** = พระอเสขะ] อันเป็น “**สัมมาวิมุตติ**” หรือ “**อริยวิมุตติ**”

เมื่อภาวะจิตอยู่ในความสงบ คือ “**กายปัสสัทธิ**” [กองเจตสิก] และ “**จิตตปัสสัทธิ**” [จิต] รวมทั้งฝ่าย
ร่างกายก็สงบระงับจากความเดือดร้อน นั่นคือ “**จิตเป็นสมาธิ**” ที่ก้าวไปสู่ “**จตุตถฌาน**” หมายถึง จิตเป็น
สมาธิด้วยสมาธิในจตุตถฌาน ได้แก่ จิตบริสุทธิ์ ด้วยความบริสุทธิ์แห่ง “**อุเบกขา**” และ “**สติ**” ทำให้จิตผุด
ผ่อง ผ่องใส จิตไม่มีกิเลส เพราะกิเลสมี “**ราคะ–โทสะ–โมหะ**” ถูกกำจัดออกไปด้วยการทำลายปัจจัยมี “**สุข
เวทนา–ทุกขเวทนา–อทุกขมสุขเวทนา**” ฉะนั้น จิตปราศจากอุปกิเลส จิตไม่เศร้าหมองด้วยกิเลส เพราะไม่มี
กิเลส จิตเบา [ลหุตา] และ จิตอ่อน [มृทุตา] เพราะอบรมดีแล้ว หมายถึง จิตถึงความชำนาญ คล่องแคล่ว [ปา
คญญตา] เพราะจิตเป็นไปในอำนาจที่บังคับได้ จิตควรแก่การงาน [กัมมัฏญตา] เพราะจิตอ่อนโยน นั่นคือ
ควรแก่การงาน เหมาะแก่การงาน จิตมีความซื่อตรง [อุชุกตา] เพราะจิตอ่อน เป็นจิตที่ควรแก่การงาน
เหมือนทองคำบริสุทธิ์ จะขึ้นรูปดัดแปลงอย่างไรก็ได้ตามใจนึก เพราะฉะนั้น “**จิตเป็นสมาธิ**” [อุปปนา
สมาธิ] จะกลายเป็น “**สมาธิในวิปัสสนา**” ต่อไป แล้วเริ่มเจริญวิปัสสนาภาวนาในโสฬสญาณ–ญาณ ๑๖ ใน
ขั้นตอนนี้ เป็นฝ่ายสมถะ ที่ฝึกรอบรมจิตให้เกิด “**ปัสสัทธิ–ลหุตา–มृทุตา–ปาคญญตา–กัมมัฏญตา–อุชุกตา–
คตฺตรมฺขมัตตตา–และ–เอกกคตา**” นั้น ย่อมเป็นสมุฏฐานสาเหตุทำให้เกิด “**ปัญญาเห็นธรรม**” [ดวงตามเห็น
ธรรม–ธรรมจักขุ] ฉะนั้น คำว่า “**ธรรม**” ในขั้นแรก คือ “**ขันธ ๕**” ซึ่งหมายถึง เห็นธรรมชาติของขันธ ๕ ที่
ประกอบด้วยความไม่เที่ยง ทุกข์ และไม่ใช่อัตน เห็น “**ธรรมนิยาม ๓**” ในขันธ ๕ อันเป็น “**สังขตธรรม**”
คือ สภาพที่ปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยตามสภาพที่เป็นจริง นั่นคือ “**กฎธรรมชาติ–กำหนดแห่งธรรมตา**” สิ่งนี้ คือ
“**ธรรม**” ในขั้นที่สอง นั่นคือ “**ปัญญาเห็นธรรม**” ที่ก้าวไปสู่ “**ภูมิแห่งปฏิจัสมุปปาท ๑๒**” [ปัจจัยปริคคห
ญาณ ข้อ ๒ ในโสฬสญาณ–ญาณ ๑๖ หรือ **จตุปปาตญาณ–ทิพพจักขุญาณ** ข้อ ๒ ในวิชา ๓ คือ ปัญญา
กำหนดรู้เหตุปัจจัยแห่งทุกข์ รวมทั้ง ปฏิจัสมุปปาทนธรรมทั้งหลาย และกฎแห่งกรรม] ที่ต้องมาลงใน
ข้อสรุปทั่วไปที่เป็น “**กฎ**” ที่นิยามว่า “**สิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหลายย่อม
มีความดับไปเป็นธรรมดา**” และ “**ธรรม**” ในขั้นสุดท้าย คือ การพิจารณาเห็น “**ความเกิด–ความดำรงอยู่–
ความเสื่อมดับไป**” แห่งสรรพสิ่งทั้งหลายในสังขตธรรม ไม่ว่าจะป็นรูปธรรมหรือนามธรรม [นามรูป] ก็
ตาม ซึ่งเป็นขั้นตอนใน “**โยนิโสมนสิการ**” ตามหลักปฏิจัสมุปปาท ที่ประกอบด้วย (๑) “**อนุโลมปฏิจัสมุ**

บาท” ในฝ่ายพิจารณาหาสาเหตุแห่งทุกข์ คือ “สมุททวาร” คือ ฝ่ายสมุททัย หรือ “ทุกข์สมุททัยอริยสังข์” (ข้อ ๒ ในอริยสังข์ ๔) กับ (๒) “ปฏิโลมปฏิจจฉมุปบาท” ในฝ่ายพิจารณาหาการดับสาเหตุแห่งทุกข์ คือ “นิโรธวาร” คือ ฝ่ายนิโรธ หรือ “ทุกข์นิโรธอริยสังข์” (ข้อ ๓ ในอริยสังข์ ๔) ทั้งหมดนี้ จึงได้ชื่อว่า “ปัญญาเห็นธรรม”

“อนุโลมปฏิจจฉมุปบาท” โดยแสดงตามลำดับ จากต้นไปหาปลาย เรียกว่า “อนุโลมเทศนา” ดังนี้

- (๑) – (๒) เพราะ อวิชชา เป็นปัจจัย สังขาร จึงมี
- (๓) เพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณ จึงมี
- (๔) เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามรูป จึงมี
- (๕) เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะ จึงมี
- (๖) เพราะสฬายตนะ เป็นปัจจัย ผัสสะ จึงมี
- (๗) เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย เวทนา จึงมี
- (๘) เพราะเวทนา เป็นปัจจัย ตัณหา จึงมี
- (๙) เพราะตัณหา เป็นปัจจัย อุปาทาน จึงมี
- (๑๐) เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย ภพ จึงมี
- (๑๑) เพราะภพ เป็นปัจจัย ชาติ จึงมี
- (๑๒) เพราะชาติ เป็นปัจจัย ชรามรณะ จึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

“ปฏิโลมปฏิจจฉมุปบาท” โดยแสดงตามลำดับ จากปลายย้อนกลับไปหาต้น เรียกว่า “ปฏิโลมเทศนา” ดังนี้

- (๑) – (๒) เพราะ อวิชชา ได้ถูกสํารอกดับไปไม่เหลือ สังขาร จึงดับ
- (๓) เพราะสังขาร ได้ถูกสํารอกดับไป วิญญาณ จึงดับ
- (๔) เพราะวิญญาณ ได้ถูกสํารอกดับไป นามรูป จึงดับ
- (๕) เพราะนามรูป ได้ถูกสํารอกดับไป สฬายตนะ จึงดับ
- (๖) เพราะสฬายตนะ ได้ถูกสํารอกดับไป ผัสสะ จึงดับ
- (๗) เพราะผัสสะ ได้ถูกสํารอกดับไป เวทนา จึงดับ
- (๘) เพราะเวทนา ได้ถูกสํารอกดับไป ตัณหา จึงดับ
- (๙) เพราะตัณหา ได้ถูกสํารอกดับไป อุปาทาน จึงดับ
- (๑๐) เพราะอุปาทาน ได้ถูกสํารอกดับไป ภพ จึงดับ
- (๑๑) เพราะภพ ได้ถูกสํารอกดับไป ชาติ จึงดับ
- (๑๒) เพราะชาติ ได้ถูกสํารอกดับไป ชรามรณะ จึงดับ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็ดับพร้อม
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นการเกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ที่อยู่ใน “โศภสญาณ-ญาณ ๑๖” ทั้งระบบซึ่งจะแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

(๑) ปัญญาเห็นธรรมขั้นต้น ซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดจากการเห็นสภาพปัญหา สาเหตุปัญหา ภาพรวมปัญหา

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ — ญาณกำหนดแยกนามรูป
๒. ปัจจัยปริคคหญาณ — ญาณกำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูป
๓. สัมมสนญาณ — ญาณพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์

(๒) ปัญญาเห็นธรรมขั้นกลาง ซึ่งเป็นปัญญาที่จะละสังขารทั้งหลาย “วุฏฐานคามินีปฏิบัติทา” ให้ถึงมรรค

๔. อุทกัพพญาณ — ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
๕. กังคญาณ — ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
๖. ภยญาณ — ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๗. อาทีนวญาณ — ญาณคำนึงเห็นโทษ
๘. นิพพิทาญาณ — ญาณคำนึงเห็นด้วยความหน่าย
๙. มุจฺฉิตกัมมตาญาณ — ญาณหยั่งรู้อันให้ใคร่จะพ้นไปเสีย
๑๐. ปฏิสังขาญาณ — ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
๑๑. อนุโลมญาณ — ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้หรือริยัสัจจ
๑๒. โคตรกฺขณญาณ — ญาณครอบโคตร

(๓) ปัญญาเห็นธรรมขั้นสูง ซึ่งเป็นปัญญาใน “ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทา” เพื่อความตรัสรู้ถึงสัมโพธิญาณ

๑๔. มัคคญาณ — ญาณในอริยมรรค
๑๕. ผลญาณ — ญาณในอริยผล
๑๖. ปัจจเวกขณญาณ — ญาณที่พิจารณาทบทวน

ในการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ที่ตั้งอยู่ในสมมุติฐานที่ว่า “ความเกิดและความดับเสื่อม” ที่เกิดขึ้นในลักษณะของรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งมีลักษณะเหมือนกัน คือ “เกิด-ตั้งอยู่-ดับไป” จะมีลำดับดังต่อไปนี้

(๑) ฝ่ายรูปธรรม “เกิด-ตั้งอยู่-ดับไป” อันเป็นวัฏฏ์ทุกข์ ดังนี้

- (๑) “อุปจยะ” คือ ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น
- (๒) “สันตติ” คือ ความสืบต่อ
- (๓) “ขรตา” คือ ความทรุดโทรม
- (๔) “อนิจจตา” คือ ความปรวนแปรแตกสลาย

(๒) ฝ่ายนามธรรม “เกิด-ตั้งอยู่-ดับไป” อันเป็นวัฏฏทุกข์ ดังนี้

(๑) “ภวังคจิต” คือ จิตในภาวะที่เป็นองค์แห่งภพ ซึ่งเกิดดับสืบเนื่องต่อกันไปตลอดเวลา

(๒) “วิถิจิต-จตุตถจิต” คือ จิตในวิถีแห่งการรับรู้เสพอารมณ์ในวิถีพ้นจากภวังค์

(๓) “ตกภวังค์” คือ จิตในช่วงสิ้นสุดกระบวนการของวิถิจิต แล้วเกิดเป็นภวังคจิตขึ้นใหม่

ฉะนั้น สภาวะที่ “เกิด-ตั้งอยู่-ดับไป” อันเป็นวัฏฏทุกข์ คือ ความทุกข์ที่ไม่สิ้นสุด เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ [ภวจักร-สังสารจักร] นี้ เป็นข้อปฏิเสธที่ปฏิบัติต่อ “อริยมรรค” เพราะเป็นภาวะจิตที่ประกอบด้วย “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” ที่ไม่สิ้นสุด อันมีรากฐานมาจากกิเลสตัณหา คือ “อวิชชา” [ตัณหา] ดังอธิบายไว้ใน “อนุโลมปฏิจกสมุปปาท” และ “ปฏิโลมปฏิจกสมุปปาท” รวมทั้ง ปฏิจกสมุปปันนธรรมทั้งหลายด้วย [องค์ประกอบในภวจักรหรือสังสารจักรทั้งหมด] ซึ่งจะกลายเป็นนิยามที่ดีที่สุดของความหมายใน คำว่า “ปัญญาเห็นธรรม” ที่มีนิยามข้อสรุปที่ว่า

“สิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหลายย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา”

ถ้าไม่เข้าใจดีลึกซึ้งในธรรมดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงถึงสัญญาณเบื้องต้นแห่งความล้มเหลว ความผิดพลาด ความวิปริตผิดเพี้ยน [มิจฉาทิฏฐิแห่งมิจฉัตตะ ๑๐ คือ สภาวะที่ผิด สิ่งที่ผิด] ในข้อประพฤติปฏิบัติในการเจริญภาวนา เพราะไม่ใช่แนวทางใน “มัชฌิมาปฏิทา” คือ “เส้นทางสายกลางแห่งปัญญา” ที่ถือปฏิบัติด้วยปฏิบัติอันยิ่งด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่ประกอบด้วยปัจจัยองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เริ่มต้นด้วยปัญญา (๒) ดำเนินด้วยปัญญา และ (๓) นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง ด้วยประการฉะนี้.

